

MEZARTAŞLARINDA GÖRÜLEN KILIÇ, HANÇER, OK-YAY VE BAYRAK MOTİFLERİNİN SEMBOLİK ANLAMLARI

Yunus BERKLİ (*)

Özet

Orta Asya eski Türk topluluklarından başlayarak günümüze kadar Türklerin çeşitli olayları ve kavramları, yazılı olarak anlatım yerine sembolik ifadelerle anlatmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Bu semboller genellikle süsleme amaçlı olmayıp İslam öncesi Türk inanç sistemi içerisinde de değerlendirilmesi gereken motiflerdir. Bu motifler, Orta ve İç Asya'dan başlayarak Doğu Avrupa'ya kadar geniş bir hat üzerinde bilhassa Türklerin eliyle meydana getirilen eski bir gelenektir.

Araştırmamız, mezartaşlarında görülen çeşitli motif ve figürlerin yanında, kılıç, hançer, bayrak ve ok-yay motiflerinin, ölen kişinin kahramanlığı, ölüm nedeni, asaleti ve mesleği ile alakalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kılıç, hançer, bayrak, ok-yay motifleri, mezar taşları

Sword, Dagger, Arrow-Arc and Flag Motifs on Tombstones and Their Symbolic Meaning

Abstract

It is known that the Turks beginning from the Old Turkic people from Central Asia often prefer to Express many events and concepts through the use of symbols instead of writing. These symbols generally don't have a decorative purpose, instead they should be considered within the belief of the Turks before Islam. These motifs to be found in the region from Central Asia to East Europe belong to the Turkish tradition. Beside the various motifs and figures sword, dagger and arrow-arc motifs are often related with the way of death, the nobility, vocation or the heroic deeds of the person who died.

Key Words: Sword, dagger, arrow-arc, flag, motifs, Tombstones

*) Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Fakültesi

Giriş

Mezarlara kılıç, hançer ve ok-yay konulması, Hunların en önemli adedi olup Hun Devri'nin bir özelliği sayılmakta¹ ve Hunlar'dan beri de bir gelenek olarak Türk toplulukları arasında yaşatılmaktadır². Hun kurganlarında ölü yanında kılıçlara bol miktarda rastlanılması, kılıcın ölü kültü ile yakından alakalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca mezar üzerine bayrak dikildiği de olurdu ki bazen bunların bir kaçı bir arada mezarlarda bulunmuştur. Silahların mezartaşlarında bulunması ölümle ilgili³ eski bir Türk geleneğidir.

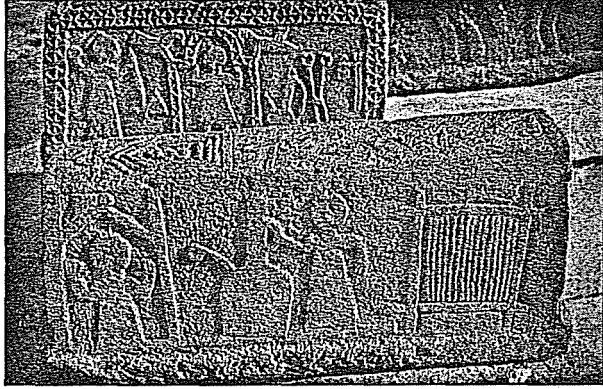
Bu motifler, Orta ve İç Asya'dan başlayarak, Doğu Avrupa'ya kadar geniş bir hat üzerinde bilhassa Türklere ait eski bir gelenektir⁴. Bu motifler genellikle süsleme amaçlı olmayıp İslam öncesi Türk inanç sistemi içerisinde de değerlendirilmesi gereken motiflerdir. Ayrıca her birinin ayrı birer anlam ifade ettikleri bilinmektedir. Türklerde beldeki kemere bıçak, kılıç, hançer veya silah asma geleneği çok eskidir. Orta Asya'da Kırğızlarda hemen herkesin kemeri ve bu kemerlere takılan bıçak-hançer ve bileği taşının bulunduğu Çin kaynaklarında geçmektedir⁵. Hazarlara ait mezarlarda da* ölen her erkeğin yanında kınlı veya kinsız bir bıçağın konulduğu⁶ yapılan kazılardan anlaşılmaktadır.

Mezar taşlarında görülen çeşitli motif ve figürler yanında kılıç, hançer, bayrak ve ok-yay motiflerinin, ölen kişinin kahramanlığı⁷, dünya yaşantısı⁸, cinsiyeti, mesleği⁹ veya unvanı¹⁰ ile alakalı olduğuna dair görüşler mevcuttur¹¹ (Resim-1a, 1b, 1c). Ayrıca kul-

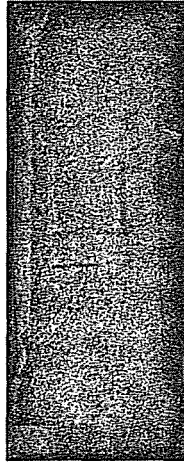
- 1) Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Makaleler*, Ankara, 2005, C. II, s. 271. Emel Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, "Kün-Ay", İstanbul, 2004, s. 69.
- 2) Baştav, *a.g.e.*, s. 271.
- 3) Y. Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarında Görülen Hançer Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu*, "Tebliğler" İstanbul, 1997, s. 63.
- 4) Y. Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya...", s. 60-70.
- 5) Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1988, s. 209.
- * Harkov eyaletinin Volçansk kazasının Saltovo köyündeki Hazar mezarlıkları m. IX. y.y.'dan kalma olup arkeolog Babenko tarafından ilim alemine tanıtılmıştır.
- 6) Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk...*, s. 231.
- 7) Hamza Gündoğdu, "Üzümlü İlçesinde Çevresindeki Tarihi ve Kültürel Kalıntılar", *Erzincan-Üzümlü/Cimin*, Erzincan, 2004, s. 132.
- 8) Rasim Efendiev, *Daşlar Danışır*, Bakü, 1980, s. 20.
- 9) Haldun Özkan, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Erzurum, 2000, s. 34.
- 10) Dimitri Vasiliyev, "Göktürk Heykel ve Sanat Eserleri Koleksiyonları", *Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1997, s. 300.
- 11) Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: Özkan, *a.g.mak.*, s. 35; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Ankara, 1976; s. 147; Tuncer Baykara, "Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar-taşı", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1993, s. 127-133; Emel Esin, "Türk Kozmolojisi", *Türk Kültürü El Kitabı*, İstanbul, 1979, s. 125-126; Yaşar Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarında Görülen Hançer Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu*, "Tebliğler" İstanbul, 1997, s. 63; Yıldız Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri", *Türkler*, Ankara, 2002, C. III, s. 68. Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1988, s. 209; Harun Güngör, "Kayseri Zamantı Vadisi Mezartaşlarında Mesleki İşaretler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği*, Ankara, 1996, C. II, s. 185-192; Mustafa Ünal, "Azerbaycan Mezartaşlarında Geleneksel Türk Dini ve İslam'ın Etkileri", *Uluslararası 4. Türk Kültürü*

lanılan bu motiflerin son zamanlarda hem mesleki işaretler hem de tezyinat amaçlı olarak da kullanıldıkları görülmektedir¹².

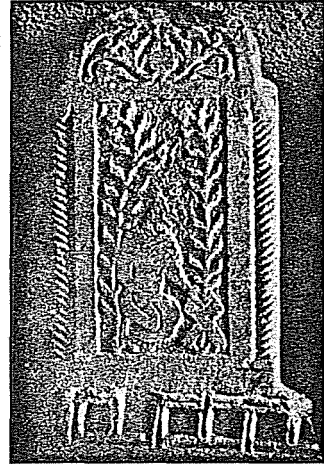
Yine bıçak ve kılıcın herhangi bir şeyi kesmesi-ayırması, dolayısı ile hayat ve ölüm bağlantısını kesmesi de¹³ uzak tutulmaması gereken bir yaklaşımdır. Bazı mezartaşlarında görülen makas motifi, mesleki anlamın yanında, belki de böyle sembolik bir anlamın ifadesi olarak kullanılmış olabilir (Resim-1a). Bıçak ve kılıcın ana maddesi olan demirin İslamiyet öncesi ve İslamî dönem Türkler arasında önemli hatta kutsal sayılması¹⁴, mezartaşlarında bu madenle yapılmış malzemelerin kullanılmasına neden olmuş olabilir¹⁵. Burada kılıç aynı zamanda güç hâkimiyet, kuvvet sembolü olarak da kullanılmış olabilir. Gerçekten de kılıç Eski Türklerde hâkimiyet sembolü olarak biliniyor¹⁶ ve bu gelenek Osmanlı Devleti'nde tahta çıkan hükümdarın "kılıç kuşanma merasimi" olarak yaşıatılıyordu.

Resim-1a: Mesleki işaretlerle işlenmiş mezartaşları, Urud Köyü-Sisian-Azerbaycan (R.Efendi'den)

Resim-1b: Kitap ve divit motifli mezar Taşı, Erzurum Müzesi

Resim-1c: Kitap okuyan öğrenci figürlü mezar taşı, Akşehir-(B.Karamağaralı'dan)

Kongresi Bildirileri, Ankara, 1997, s. 290; Alim Karamürsel, "Eski Türkler de Defin Törenleri ile İlgili Usul ve Adetler", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1990, s. 280-281; J. Paul Roux, *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, (Çev: Lale Arslan), İstanbul, 2001, s. 64; Ali Yılmaz, *Tahtacılar'da Gelenekler*, Ankara, 1948, s. 81; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, C. VI, s. 145; Emel Esin, "İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi", *Türk Kültürü El Kitabı*, İstanbul, 1978, s. 15.

12) Özkan, "Erzincan ve Çevresinde...", s. 34-35.

13) Y.Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit..", s. 65.

14) Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, 2001, s. 134-135.

15) Yaşar Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit..", s. 66.

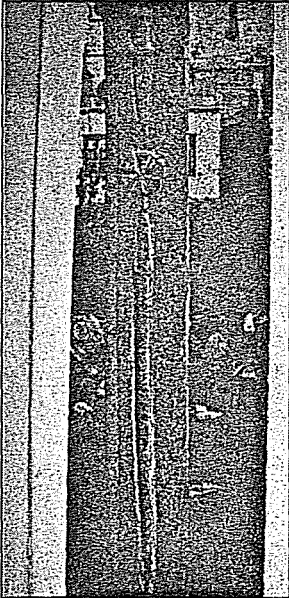
16) Hanefi Palalıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara, 2002, s. 175-176.

Attila'nın "dünya nizamı için" Macar Sarayı'nda saklanıldığına inanılan kılıcından bahsedilmesi, bunun kartal, aslan ve ongun gibi motiflerin yanı sıra hâkimiyet sembolü hatta Gök Tengri'nin verdiği bir iktidar sembolü olabileceği gibi, ant yemin sembolizmini de kapsayabileceği düşünülebilir¹⁷. Ant, Türkler arasında en önemli bir yemin şekli olup yeminden vazgeçilemezdi. Yeminden vazgeçmek için Gök Tengri'ye büyük kurbanlar sunmak gerekliydi¹⁸.

Araştırmalarımız, Anadolu'da İslami dönem mezartaşlarında kılıç ve hançer motiflerinin kullanılmalarının yukarıda izah edilen yaklaşımlar dışında iki önemli nedeninin olduğu sonucuna bizi götürmüştür. Bunlardan birincisi, ölen kişinin ölüm nedenini be-

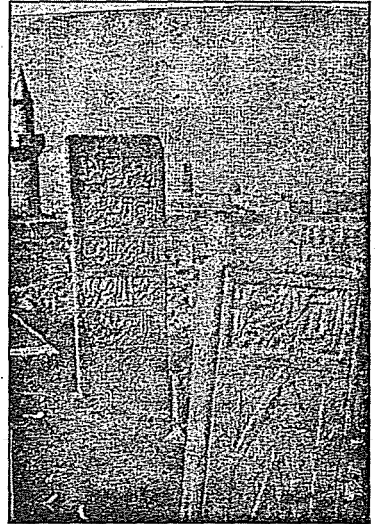
Resim-2: Kırmızı Şehitler Mezarlığı, Kılıç-hançer motifli mezar taşları (B. Karamağaralı'dan)

Resim-3a: Ahi Fahreddin B. Mehmet Şah'a ait kılıç hançer motifli mezartaşı Erzurum (İ. H. Konyalı'dan)

lirtmek; ikincisi ise ölenin hanedan mensubu olduğunu öne çıkartmak amacı ile kullanılmış olabileceğidir.

Anadolu'da erken döneme ait olan ve üzerinde kılıç ve hançer motifleri bulunan çeşitli mezar taşlarının hemen hepsinin şehitler için düzenlenmiş oldukları ya kitabelerinden ya da bu mezarlıkların bulundukları bölgenin, şehitlik olarak adlandırılmalarından anlaşılmaktadır (Resim-2).

Resim-3b: Ahi Fahreddin B. Mehmet Şah'ın mezar taşındaki kandil motifi

17) Y.Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit...", s. 67.

18) Abdulkadir İnan, "Eski Türkler de ve Folklorunda "Ant", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1998, s. 318.

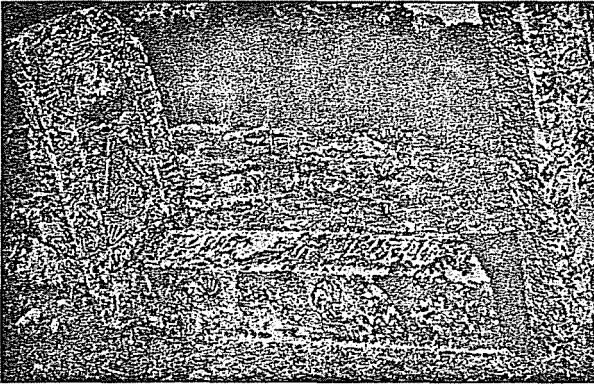
Kılıç ve hançer motifli mezartaşlarının tespitlerimize göre Anadolu'daki en erken örneğine, H. 736-M.1336-37 tarihli, Erzurum'da Ahi Fahreddin İbn Mehmet Şah'a ait şahideli mezartaşında rastlamaktayız (Resim-3a-3b). Arapça sülüs hatla yazılan kitabesinde:

“Allahım şu kabrin sakini said, şehid, gazi ve maktul Ahî Fahreddin ibn-i Mehmed Şah....(Bilgur)ı mağfired et ve ona acı. 736 yılı Kadir gecesı Allah'ın rahmetine göçtü.” İfadeleri yer almaktadır.

Kitabeyi okuyarak bilim alemine tanıtan İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre boş bırakılan yere, Sultan Olcayto Hüdebende'nin sadrazamı olan Hoca Yakut'un türbesini yapan ve Ahi Fahreddin'in babası olan Mehmet Şah Bilgur'un isminin gelme ihtimali vardır¹⁹.

Kılıç ve hançer motifi burada şahidenin yan kısmına bir rozetle birlikte işlenmiştir. Maalesef şu anda kayıp olan bu mezartaşında kılıç ve hançer motifi, Anadolu'daki en erken tarihli kılıç ve hançer motifli mezartaşı olması bakımından önemlidir. Dönemin ve daha sonraki dönem mezartaşlarının vazgeçilmez motifi olan kandil motifi, burada ayak taşının dış yüzünde üçgen bir mihrap içerisine yerleştirilerek verilmiştir (Resim-3b).

İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre, Erzurum'daki bu mezartaşında şehit, maktul ve gazi ifadelerinin bulunması, burada yatan ölünün bıçak ve kılıç gibi kesici aletlerle öldürülmüş olabileceğini²⁰ akla getirmektedir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde şehitlik olarak adlandırılan mezarlıklardaki mezartaşları üzerinde kitabe bulunmamakta; ancak kılıç ve hançer motiflerine yer verildiği görülmektedir. Böyle bir örnek Muş/Norşin/Aşağı Mork Köyü **Kırmızı Şehitler Mezarlığı**'nda karşılaşılmaktadır (Resim-2). Bu mezarlıkta oldukça yüksek tutulan kitabsiz şahide taşlarının üzerlerinde kabartma olarak kılıç ve

Resim-4: Kozmoloji ile ilgili düşüncelerin sembollerle anlatıldığı Gevaş Mezarlığı'ndan bir mezar taşı (B. Karamağaralı'dan)

hançer motifleri işlenmiştir. Belki de bu motifler ölenin mesleği kimliğinden ziyade, ölüm nedenini belirtmek için konulmuş olabilir. Türk kültüründe sembollerle olayların anlatımın her zaman ön planda olduğu, yazılı olarak ifade edilen kavramların çoğu zaman sembollerle anlatıldığı, sanat eserlerindeki örneklerin çokluğundan bilinmektedir²¹. Özellikle eski Türk inanç sistemindeki düşüncelerin sembollerle en iyi ifade edilebil-

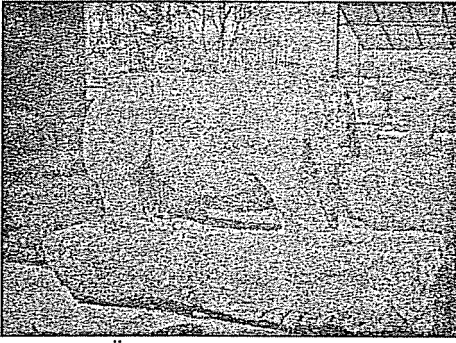
19) İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 422-423.

20) Konyalı, *a.g.e.*, s. 423.

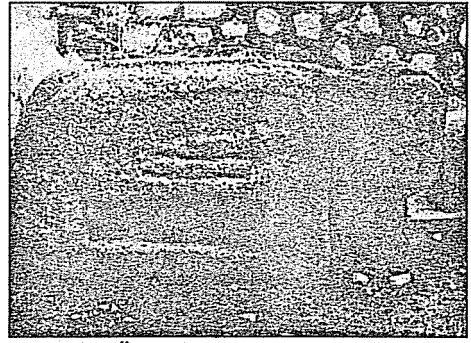
21) Rasim Efendiev, *Daşlar Danışır*, Bakü, 1980, s. 20.

dikleri yerler mezar taşları olmuştur. Ölüm, ölüm sonrası hayat ve kozmoloji ile ilgili düşüncelerin sembollerle anlatıldığı pek çok mezar taşı örneği günümüze kadar ulaşmıştır (Resim-4).

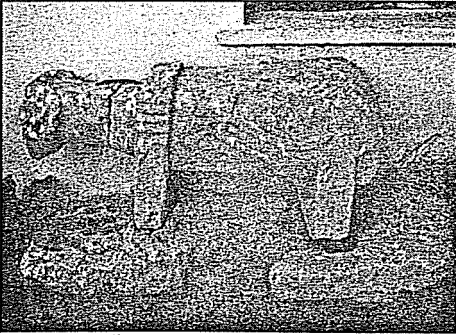
Bazen de aynı bölgede bir mezartaşında yazı ile ifade edilen bir olayın başka bir mezar taşında sembolik olarak motiflerle ifade edildiği örneklerle karşılaşılacaktır. Mesele Bitlis-Ahlat Müzesi'nde sergilenen ve kafası kırık olan bir koç heykelinin sırtından karın kısmına kadar olan bir yüzünde yer alan kitabesindeki, "*Hazihi el-kabr el-said ve el-şehid merhum el-muhtac ila rahmetillahi taala Mevlana Yar Ali. Tüvüffıye fı tarih fı şehri Ramazan sene selasetin ve semanimietin (H. 803-M. 1400-1401)*" ifadelerinde mezarda yatanın şehit olduğu özellikle belirtilmiştir²² (Resim-5). Yine aynı bölgede görülen bazı koç heykeli biçimli mezartaşlarında ise kitabeye yer verilmediği, bunun yerine kılıç ve hançer motiflerinin işlendiği dikkati çekmektedir (Resim-6). Bu tür örneklerle

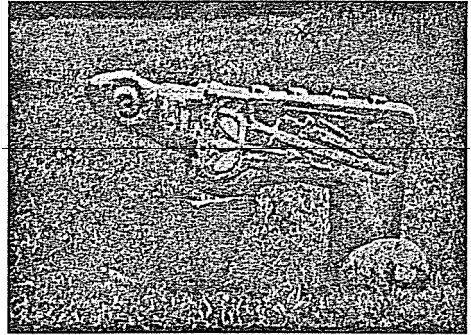
Resim-5: Üzerinde şehit ifadesinin yer aldığı koç heykeli biçimli mezar taşı, Ahlat Müzesi

Resim-6: Üzerinde kılıç ve hançer motifinin bulunduğu mezar taşı, Ahlat Müzesi

Resim-7: Üzerinde kılıç ve çevgan motifi olan koç heykeli biçimli mezar taşı, Yuvalı Köyü-Tercan/Erzincan

Resim-8: Üzerinde kılıç, hançer ve ok-yay motifi olan koç heykeli biçimli mezar taşı, Lerik Bölgesi Azerbaycan (R. Efendi'den)

22) Demiroğlu, a.g.m., s. 15.

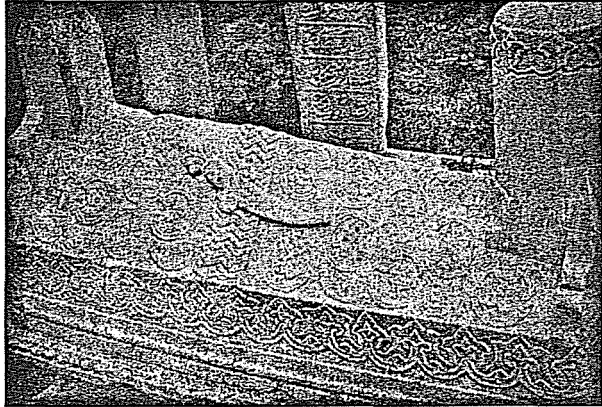
re Azerbaycan bölgesi heykel biçimli mezartaşlarında da karşılaşılmaktadır (Resim-8). Erzurum'daki örneğimiz gibi bazı örneklerde de ise ölüm nedeni hem yazılı hem de figüratif olarak anlatılmıştır.

Araştırmalarımız esnasında özellikle Selçuklu ve Beylikler Dönemi'ne ait mezar taşlarındaki kitabelerde, şehit oldukları ifade edilen hem mezar taşları ve hem de mezarlıklarının çok süslü ve abidevi yapıldıkları tespit edilmiştir. Beyhan Karamağaralı'nın incelemiş olduğu Ahlat Mezar Taşları²³ isimli eserinin kataloglanan 117 mezar taşından, okunabilen 97 adedinin yaklaşık 76 tanesinin şehit mezarı olması enteresandır. Özellikle bu şehit mezarlarının kitabelerinde “*şehit ve şehide*”, “*kısa ömürlü*” ve “*maktul*” ifadelerinin bulunması bunların şehit olduklarını ifade etmek için kullanılan terimlerdir. Bu mezartaşlarının bir kısmında “*vefat etti*” ifadelerinin bulunması yukarıdaki ifadelerin özellikle kullanıldığını göstermektedir. Böylece Hunlarda ve Asya'daki Türk topluluklarında görülen mezara, ölü yanına kılıç-hançer koyma geleneğinin bir nedeni belki de ölenin, ölüm nedenini belirtmek içindi. Bu gelenek zamanla kılıç ve hançer motifi biçiminde mezartaşlarına işlenerek mezardaki yatanın ölüm nedenini veya asaletini öne çıkarma şekline dönüşmüş olmalıdır.

I. Mezar taşlarındaki Kılıç hançer motifinin asalet sembolü olarak kullanılması

Mezartaşlarına kılıç hançer motifi işlem geleneği, Selçuklulardan sonra, Osmanlı medeniyetinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İstanbul'da, Klasik Osmanlı Dönemi üstü açık lahit veya sandukalar üzerinde de kullanıldığı görülmektedir²⁴ (Resim-9).

İstanbul'daki hançerli lahitlerin kitabeli olanlarının hemen tamamının hanedan üyesi veya yüksek tabaka mensubu olmaları, bu motifin bir asalet sembolü olarak da kullanılmış olabileceğini aklımıza getirmektedir. Bunun sonucunda da, İstanbul'daki sandukalarda ölen kişilerin ölüm nedeninin verilmemesine rağmen, hanedan üyesi olmaları, bu figürlerin önemli kişileri sembolize etmek amacıyla Türk sanatı ve kültüründe kullanılmış olabileceği de ihtimal dahilindedir. Eyüp ve çevresinde bulunan on dört adet hançer motifli lahit ve sandukanın yedi adeti kitabelidir. kitabeli olanlarının beş tanesinin

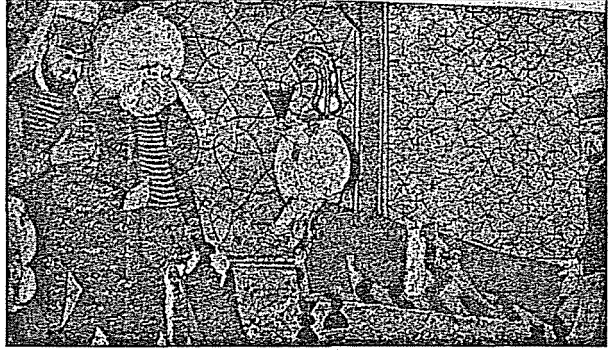
Resim-9: Hançerli çatma lahit, Osmanlı Dönemi, Eyüp-İstanbul (T. Çoruhlu'dan)

23) Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992, s. 102 vd.

24) Tülin Çoruhlu, “Hançerli Lahitler”, *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*, “Tebliğler” İstanbul, 1997, s. 43-44.

hanedan üyesi veya vezir yakını olduğu iki tanesinin de asilzade aileye mensup oldukları kitabelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Seyyid Lokman'ın Topkapı Müzesi'nde sergilenen 1524 tarihli Hünernâme adlı eserinin II. cildinde yer alan bir minyatürde, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın cenazesi ve başında ağlayan yakınları dramatik bir biçimde tasvir edilmiştir (Resim-10).

Resim-10: Şehzade Mustafa'nın cenazesi üzerindeki hançer motifi

Burada cenaze hafif meyilli ve ayaklı bir kaide üzerinde yar almaktadır. Baş kısmında iri bir kavuk ve bu kavuğun üzerinde de hükümdarlık sorgucu görülmektedir. Sandukanın üzerine kırmızı bir kaftanın örtülmüş, bel kısmına da tıpkı İstanbul'daki sandukalarda görülen hançer motiflerinin benzeri olan ucu aşağı gelen bir hançer motifi yerleştirilmiştir.

Resim-11a: Sultan II. Beyazid'in cenaze töreni (Z.T. Ertuğ'dan)

Resim-11b: K. Sultan Süleyman'ın Cenaze töreni (Z.T. Ertuğ'dan)

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın Bursa'da 1553'te boğularak öldürüldüğü kaynaklarda geçmektedir²⁵. Burada kılıç veya hançer motifi ölünün normal bir şekilde ölmediğini, öldürüldüğünü yani şehit edildiğini sembolize etmektedir. İslam inancında masum olarak öldürülenlerin şehit olduklarına dair inanç, şehitlik sembolü olan kılıç veya hançer motifinin bu tür ölümler için de kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü minyatürlerde normal eceli ile ölen şehzade ve sultanların sandukalarına hançer motifinin yerleştirilmediği görülmektedir (Resim-11a, 11b).

25) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1995, s. 403.

II. Mezar taşlarında kullanılan ok-yay motiflerinin sembolik anlamı

Mezar taşlarındaki ok-yay motiflerinin de muhtemelen yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda ya ölüm biçimlerini belirtmek ya da ölenin önemli bir kişi olduğunu ifade etmek için işlenmiş olabileceklerini düşünmekteyiz.

Erzurum çevresinde incelediğimiz koç heykeli biçimli bir mezar taşının üzerinde ok sadağı olduğu bulunduğunu düşündüğümüz bir motif tespit edilmiştir (Resim-12). Erzurum merkez Güngörmez köyü, Çarmak yaylasından getirilen ve kırmızı taştan yontulan heykelin sol karın kısmında bir adet sadak motifi yer almaktadır. Yatay biçimde yerleştirilen sadagın, aşağıdan yukarı doğru genişlediği ve heykel üzerinde yüksek kabartma biçiminde işlendiği görülmektedir.

Resim-12: Üzerinde ok sadağı olan koç heykeli biçimli mezar taşı Güngörmez Köyü/Erzurum

Ok- yay motifleri de Türk mezartaşlarında Orta Asya'dan Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafyada, Türklerin gittiği ve yerleştiği bölgelerde bol miktarda kullanılmıştır. Kırgız efsanelerinde yayın güneş ışığı tarafından tutulduğu²⁶, yine yayın Türklerde göğün, daha doğrusu gök kubbenin bir sembolü olduğu ve aynı zamanda Kutadgu-Bilig'de burç adları olarak kullanıldığı²⁷ bilinmektedir.

Resim-13: Elinde yayı, belinde ok ve sadağı ile süvari Sisian Bölgesi - Azerbaycan (R. Efendi'den)

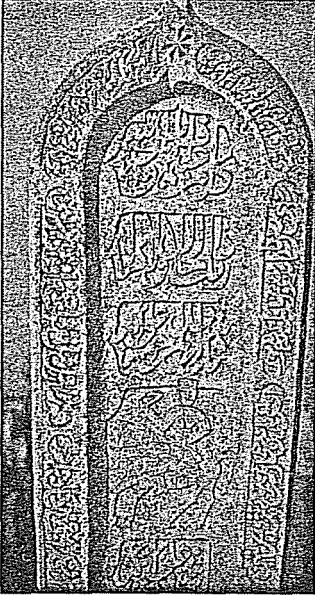
Ok-yay, aynı zamanda Altay şamanlarınca kendilerine “*Kudaydan Tartkan*” yani “*Tanrıdan uzatılan*” kutsal eşyalar olarak kabul edilmekteydi²⁸. İslami dönem mezartaşlarında bu motifin kullanılması, belki de mezarda yatan şahsın ölüm sebebi ile alakalı olabileceği gibi asalet sembolü olarak ta kullanılmış olabilir. Anadolu dışında Özellikle Azer-

26) Ögel, *Türk Mitolojisi*..., s. 322.

27) Ögel, *Türk Mitolojisi*..., s. 322-323.

28) (Anohin Materiali, A. İnân tercümesi, Ülkü, 1940, s. 22)'den aktaran Ögel, *a.g.e.*, s. 322.

baycan Sisian bölgesindeki sandukalı bir mezarın üzerindeki süvarinin belinde sadak, elinde de ok-yay motifi görülmektedir (Resim-13).

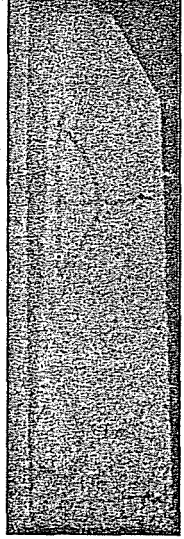
Resim-14: Elinde yay tutan süvari figürlü mezar taşı, Gey imam Kompleksi Gence/Azerbaycan (R. EFendi'den)

Koyun, koç ve at heykeli biçimli mezartaşları ile şahideli ve sandukalı mezartaşları üzerinde görülen kılıç, hançer, ok-yay veya silah tasvirleri, Anadolu'da da daha çok Elazığ, Erzincan, Erzurum, Tunceli, Van, Bitlis, Ağrı, Ardahan ve Kars bölgesi mezartaşlarında karşılaşılmaktadır (Resim-16-17-18-19).

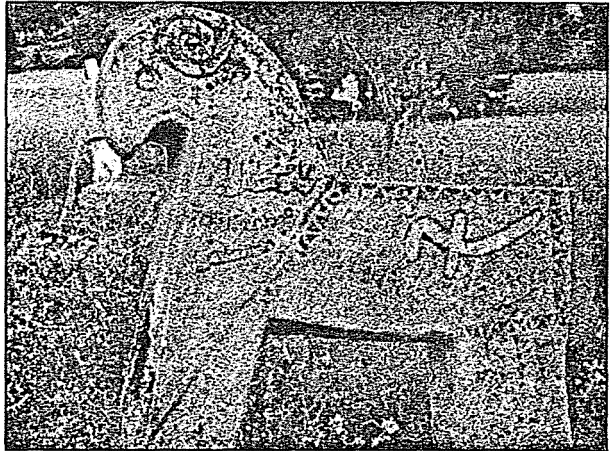
Azerbaycan ve Gürcistan bölgelerindeki koç ve at heykeli biçimli mezar taşları ile

Yine Azerbaycan Lerik bölgesinde, XVI. yüzyıldan kalan bir koç heykelinin gövdesinde de çeşitli kılıç, hançer ve makas motifinin yanında ok geçirilmiş bir yay motifi dikkati çekmektedir. Yayın iç kısmına da sadanın yerleştirildiği görülmekte, (Resim-8), kompozisyonun tümü heykel üzerinde etkileyici plastik bir etki oluşturmaktadır. Azerbaycan bölgesindeki bir başka mezar taşının şahidesinde de atı üzerinde yer alan bir süvarinin elinde yay motifinin işlendiği dikkati çekmektedir (Resim-14). Anadolu dışında da mezar taşlarında ok-yay motifine Türklerin gittiği bölgelerde Türk sanatı ve kültürünün birer izleri olarak karşılaşılmaktadır (Resim-15).

Zamanla bu geleneğin, Anadolu'da yaygın olarak Türkmen mezarlıklarında mezartaşlarına işlenen birer motif olarak görülmesi, Orta Asya'dan gelen bu en eski geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir.

Resim-15: Ok-yay motifli mezar taşı Saraybosna (B. Karamağaralı'dan)

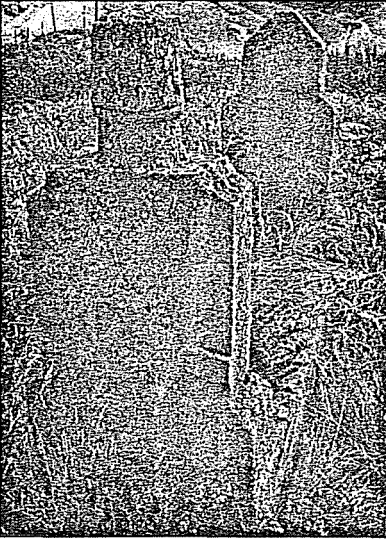
Resim-16: Kılıç motifli koç heykeli biçimli mezar taşı, Gelincik Köyü-Mazgirt-Tunceli

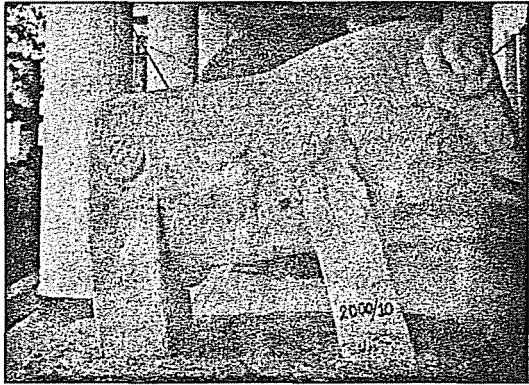
Resim-17: Üzerinde tüfek motifi olan at heykel biçimli mezar taşı, Kars Müzesi

Resim-19: Üzerinde kılıç ve çeşitli figürlerin olduğu Koç heykel biçimli mezar taşı, Van Müzesi

Resim-18: Tüfek motifli mezar taşı, Çıldır Ardahan

Resim-20: Bayrak motifli olan koç heykeli biçimli mezar taşı, Erzurum Müzesi

XV. ve XVI. yüzyıl şahideli ve sandukalı mezartaşlarında da bu örneklerle rastlamaktayız (Resim-8-13). Yine İran Luristan bölgesindeki Türkmen mezarlarında da bu geleneğin izleri çok canlı bir şekilde görülmektedir²⁹. Bu tür örneklerle, Anadolu'nun pek çok bölgesinde yakın zamana kadar rastlanılmaktadır (Resim-16-18). Hatta günümüzde bu gelenek, figürlü anlatımdan ziyade yazılı anlatım şekline dönüşmüştür.

III. Mezar taşlarında kullanılan Bayrak motifinin Sembolik Anlamları

Araştırmalarımızda sadece bir heykel biçimli mezar taşında bayrak motifi görülmüştür (Resim-20). Bayrak motifi de, yine Türk defin geleneğinde oldukça sık kullanılan bir

29) Bkz.: I. Demant MORTENSES, "Nomadic Cemeteries and Tombstones From Luristan, Iran", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği*, C. II. Ankara, 1996, s. 175-183.

Resim-21: 1215 M. 1794-95 tarihli koç heykeli biçimli mezar taşı, Erzincan Müzesi

gelenek olarak Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde karşımıza çıkmaktadır (Resim-22-23).

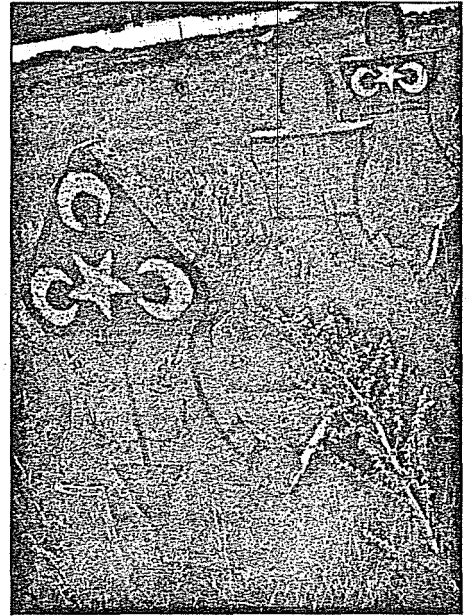
Hunların ve devamında Göktürklerin mezarlar üzerine bayrak dikme geleneğinin olması³⁰, bu geleneğin köklerinin çok eskilere dayandığını ispat etmektedir. Araştırmalarımız esnasında mezar taşlarında bayrak geleneğinin, Selçuklu ve Osmanlı erken dönemindeki örneklerine rastlayamadık. Özellikle Osmanlı dönemi İstanbul Karacaahmet,

Eyüp Sultan mezarlıkları ve Hekimoğlu Ali Paşa Cami haziresi ile Bursa'daki bazı mezarlıkları incelediğimizde erken dönem örneklerinde bayrak motifine yer verilmediği görülmüştür.

Anadolu'da daha çok geç dönem örneklerinde, yani XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüz-

Resim-22: Bayrak motifli mezar taşı, Başköy-Hınıs-Erzurum

Resim-23: Bayrak motifli mezar taşı, Başköy-Hınıs-Erzurum

30) Baştav, a.g.e., s. 271; Emel Esin, "Kün-Ay", *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul, 2004, s. 69.

Resim-24: Erzurum Şehitliği'nden bir görüntü

yıl ilk yarısına ait örneklerde, Erzurum-Hınıs, Tekman ve Ardahan-Çıldır merkez ve köylerindeki geç dönem örneklerinde bayrak motifinin işlendiği görülmektedir³¹. Anadolu dışında Yugoslavya ve Afganistan'da da, mezartaşlarına bayrak motifi işleme geleneğinin olduğu bilinmektedir³².

Erzincan Müzesi'nde sergilenen koç heykeli biçimli mezar-

taşı üzerindeki Osmanlı Bayrağı motifi, şimdilik Türk mezartaşlarında bayrak motifi olan en erken örnek olması bakımından önemlidir. Bayrak motifinin işlendiği bu koç örneği, üslup ve işleniş bakımından aynı bölgede bulunan ve aynı üslup özellikleri gösteren 1215- M. 1794-95 tarihli koç heykeli biçimli bir mezar taşı ile (resim-21) ile büyük bir benzerlik göstermekte, resim-21 deki koçun tarihinin belli olması, bu örneğimizin de buna yakın tarihlerde yapılmış olduğunu akla getirmektedir.

Osmanlı geç dönem ve Cumhuriyet erken dönem örneklerinde kullanılan bayrak motifleri (resim-22) kanaatimizce millî kimlik amaçlı olarak kullanılmışlardır. Özellikle Ardahan-Çıldır bölgesi mezartaşlarındaki birden fazla bayrak motifleri (Resim-23) bölgenin sık sık Ruslarla el değiştirmesinden dolayı mezarların karışık kaybolmaları kaygısının bir sonucu olabilir. Ancak son dönemlerde vatan uğruna şehit olanların mezar taşlarına özellikle şehitlik sembolü olarak bayrak motifinin işlendiği görülmektedir (Resim-24). Böylece geçmiş dönemde şehitlik sembolü olarak işlenen kılıç ve hançer motiflerinin yerini günümüzde bayrak motifleri almış olmaktadır.

Sonuç:

Sonuç olarak kılıç, hançer ,ok-yay ve bayrak motifleri sembolik olarak mezarda yatanın nasıl öldüğünü ve asaletini belirtmek amacı ile kullanılan motifler olarak Orta Asya'dan Anadolu'ya aktarılan bir gelenektir. Hem asalet hem de şehitlik sembolü olarak erken dönem örneklerde daha çok kılıç, hançer veya sadece ok sadağı motifi kullanılmıştır. Osmanlı döneminde her iki motifin aynı anlamlar için kullanıldığı mezartaşlarının,

31) Yunus Berkli, "Ardahan Çevresinde Görülen Soyut İnsan Biçimli Mezartaşları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Dergisi*, S. 9. Erzurum, 2006, s. 115.

32) Karamağaralı, a.g.e., s. 13.

tıpkı erken dönem Ahlat mezartaşları gibi oldukça gösterişli ve bol süslemeli yapıldıkları dikkati çekmektedir. Geç dönem özellikle Cumhuriyet dönemi örneklerinde, şehitlik sembolü olarak kılıç ve hançer motiflerinin yerine artık bayrak motifinin kullanıldığı görülmektedir. Bilhassa son dönemlerde bayrak motifi, vatan uğruna şehit olmuş kişilerin mezartaşlarında kullanılmaya başlanmıştır. Asaletin ise mezartaşlarında yazılı ifadelerle anlatıldığı, figüratif ifadelere yer verilmediği dikkati çekmektedir.